

Het orgel in de katholieke liturgie

Inleidend artikel KVOK-studiedag 19 november 2022 in Oudewater

door Floris van Gils

Op zaterdag 19 november zal er in de St. Franciscuskerk te Oudewater een studiemiddag worden gehouden rondom 'Orgelmuziek uit de lage landen staande in de (rooms)-katholieke traditie'. Als onderdeel van deze studiemiddag zal Floris van Gils een lezing geven over 'Het orgel in de katholieke liturgie'. Deze lezing zal zijn toegespitst op het liturgische literatuurspel. Onderstaand artikel vormt een eerste kennismaking met het onderwerp van deze lezing [redactie].

Katholieke liturgie

Kenmerkend voor de katholieke liturgie (die niet voorbehouden is aan de Rooms-Katholieke Kerk, maar ook in andere kerkelijke tradities gevierd wordt) is de gegeven structuur van ordinarium (kyrie, gloria, etc.) en proprium (introïtus, graduale, offertorium etc.). Voor alle zon- en feestdagen is voorzien in gregoriaanse gezangen. De Schriftlezingen voor de zon- en feestdagen staan vast, evenals een groot deel van de liturgische teksten. Dit zorgt ervoor dat iedere kerkelijke viering in zichzelf een bepaalde samenhang heeft, én dat zij een plaats inneemt in het grotere geheel van de katholieke liturgie en het kerkelijk jaar. Een liturgieviering is nooit iets particuliers, maar geeft altijd verbinding over tijd en plaats heen. Het meebelevan van een voluit gevierde katholieke liturgie kan bij het besef hiervan

een bijzondere ervaring zijn waar bij het hart wordt verheven en God wordt gedankt en geprezen.

Orgel geen noodzaak

De katholieke liturgie kan in principe zonder orgel. Wanneer de volledige concentratie ligt op de gregoriaanse zang, dan is dat zo gek nog niet. Deze zang is in principe zonder begeleiding gedacht. De benedictijner monniken in Vaals hebben dan ook geen orgel in hun abdijkerk, terwijl zij wel voluit de katholieke liturgie vieren. Een ander voorbeeld van katholieke liturgie zonder orgel (zelfs zonder muziek) zijn doorweekse missen, die zogenaamde 'stille missen' kunnen zijn. Hoewel de liturgie zonder orgel en misschien zelfs zonder muziek kan worden gevierd, is de katholieke liturgie een door en door muzikale liturgie. Alle toonaarden van het (christelijk) leven komen

aan bod: van verootmoediging tot lofprijzing, van roep om ontferming tot aanbidding, van belijden tot weggezonden worden. Dit roept om muziek, muziek is namelijk veel rijker aan expressiemogelijkheden dan het gesproken woord.

Muziek in de liturgie is geen kunst om de kunst. In een viering staan woorden, handelingen en muziek niet naast elkaar, maar vormen zij één zinvol geheel. Alle onderdelen in een viering hebben een functie, zowel de gezangen als de woorden. Een gezang kan bijvoorbeeld een zelfstandig gezang zijn (zoals het graduale), ofwel een gezang dat een handeling begeleidt (zoals het offertorium). Het is van belang dat ook de liturgische muziek een functie heeft. Het kan zelfstandig zijn (zoals het orgelspel voor de dienst, dat als opmaat voor de viering fungeert), ofwel handelings-begeleidend (zoals

de muziek tijdens de communie). Door de functie die het vervult in het geheel, is het orgelspel in de liturgie altijd liturgisch orgelspel.

Liturgisch instrument

Het orgel is al sinds de middeleeuwen in kerken aanwezig. Tot op de huidige tijd is het een belangrijk – of eigenlijk het belangrijkste – liturgisch instrument. In de Constitutie over de liturgie van het Tweede Vaticaanse concilie (1962-1965) wordt over het orgel het volgende bepaald: "Het pijporgel moet in de Latijnse kerk hoog in ere worden gehouden als het traditionele muziekinstrument, dat met zijn klanken aan de kerkelijke plechtigheden een heerlijke luister kan bijzetten en de geest zo intens kan verheffen tot God en het hemelse". In de loop der tijd is er een grote hoeveelheid liturgische orgelmuziek gecomponeerd. Deze muziek is vaak gebaseerd op of geïnspireerd door het gregoriaans, de katholieke kerkmuziek bij uitstek. Denk bijvoorbeeld aan de orgel-

Oudewater, St-Franciscuskerk, Maarschalkerweerd-orgel
Foto: Bart van Buitenen

verzen van Titelouze of De Grigny. Andere volledig op het gregoriaans geënte muziek uit later tijd is de liturgische cyclus *L'Orgue mystique* van Tournemire die muziek bevat voor alle zon- en feestdagen.

In de twintigste eeuw is ook in de Lage Landen overtuigende liturgische orgelmuziek gecomponeerd. Voorbeelden hiervan zijn de composities van Peeters, Andriessen, Strategier en De Klerk; muziek die in de workshop op 19 november centraal zal staan. Deze katholieke composities passen uitstekend in kerken als de St.-Franciscus in Oudewater, waar het licht spaarzaam binnenvalt en een wierooklucht vanzelfsprekend is. Veel van deze muziek wortelt nog in de preconciiliaire liturgie. Evenals vroeger katholiek orgelrepertoire is het vaak sterk verbonden met het gregoriaans, dat sinds Vaticanum II veel terrein heeft verloren.

Liturgisch orgelspel

De primaire rol van liturgisch orgelspel ligt in de begeleiding van de zang. Hoewel volkszang sterk werd gepromoot, raakte het op weinig plekken echt ingeburgerd.

Doorgaans worden de gezangen voornamelijk door het koor gezongen. De verstaanbaarheid van de zang is hierbij belangrijk, de begeleiding is bedoeld als ondersteuning. Zo is het opgetekend in de *Instructie* over de muziek in de liturgie uit 1967: "Door instrumentale begeleiding kan het gezang ondersteund, de deelneming vergemakkelijkt, en de eenheid van de gemeenschap verdiept worden. De klank van de instrumenten mag echter de zangstemmen niet overheersen, zodat het begrijpen van de tekst wordt bemoeilijkt".

Naast de begeleiding van de zang is er ruimte voor orgelspel voorafgaande aan een viering, als besluit van een viering en tijdens de offerande en de communie. Op deze momenten kan natuurlijk worden geïmproviseerd wanneer de organist deze kunst meester is. Tegelijk is het een goed idee om orgelliteratuur te spelen. Zoals in de katholieke liturgie ook teksten uit diverse eeuwen een plaats hebben, kan ook muziek uit diverse eeuwen tot klinken worden gebracht. De geschiedenis van de westerse muziek is voor een groot deel ook de geschiedenis van de

kerkmuziek. Het is zonde om niet te putten uit deze rijke bronnen. Qua keuze van orgelrepertoire is het belangrijk om de liturgie als uitgangspunt te hebben. De inhoud van een feest of het karakter van een zondag geven vaak prachtige aanknopingspunten voor passende keuze van orgelliteratuur. Goed gekozen orgelliteratuur kan sterk bijdragen aan de beleving van de liturgie en het kan de viering van de verschillende feesten en tijden markeren. Ook het bewust achterwege laten van vrij orgelspel tijdens de veertigdagentijd kan van waarde zijn. Met Pasen kan dan stevig worden uitgepakt, wat de feestvreugde vergroot.

In de groene tijden is er in de lezingen vaak wel een aanknopingspunt te vinden voor orgelliteratuur en zo niet dan kan de muziek bijvoorbeeld worden uitgezocht op basis van de functie en de sfeer van de verschillende momenten van de viering. In het bezig zijn met orgelmuziek in het kader van de liturgie en het kerkelijk jaar ontdek je hoeveel orgelmuziek één op één past in katholieke vieringen en hoe dit deze vieringen (en het musiceren!) kan

verrijken.

In katholieke liturgievieringen anno 2022 is er een grote ruimte wat betreft de muzikale invulling. Wat liedkeuze betreft is er veel overeenkomst met kerken die staan in de protestantse traditie. Ook qua orgelrepertoire is een breed spectrum aan stijlen mogelijk. Naast de speciaal voor de katholieke liturgie geschreven muziek van de zestiende tot en met de eenentwintigste eeuw zijn zeker ook de grote Bachwerken en koraalgebonden werken uit de protestantse traditie goed denkbaar binnen de context van een katholieke liturgieviering. De mogelijkheden van een orgel en de ruimte waarin het staat zullen medebepalend zijn voor de keuze van passende orgelliteratuur. Wanneer dan de gekozen muziek daadwerkelijk als liturgische muziek gaat functioneren, kan het een hele viering kleuren en bijdragen aan de lof van God.

Floris van Gils (1996) is theoloog en musicus. Hij is onder andere werkzaam als organist in de oud-katholieke kathedrale kerk van Ste. Gertrudis te Utrecht. Zie voor meer informatie: www.florisvangils.nl

Oudewater, St.-Franciscuskerk. Foto: <https://braakma-roos.nl>